

Այսուպէս թիւրք մագախարհները
պէս Հայերն էլ կանչուեցան զենքի
տակ բաղց իրենց զէնք շարուեցաւ
իրենց յանձնուեցան վախաղբաւ
և այդպիսի անախորժ պարտակաւ
նա թիւններս Այդ կերպով Հայերի
կոյսիի արոնները, որանք իրենց ցե-
ղի բնական պաշտպաններն էին, հե-
ռաջուեցան զիսդերէն և քաղաքնե-
րէն մինչ վերջիններս ենթարկուե-
ցան թիւրք զինուոր թեան սպանիչ
կիրքերին և կոկիտեան արշաւանքի
սկզբնուորս թիւնը նշան առաւ նաւ
գործարթ թիւններս՝ Հայերին դէմ
թիւրքերի պատրասակը այն էր որ
սահմանադիրի պատաներին մէջ Հա-
յերը միայն էին Ռուսերին և ար-
պատրուակով հաւատարիմ քաղա-
քացիներն թիւրքական բանակի հա-
ւատարիմ հայ զինուորներ տաւրկա-
նական մի շարք հաւածանքներն
բանք անտարակոյս ներշնչած էին
Պարսէն, Այդ քաղաքականութիւն
կը ծառայէր երկու նպատակի. մա-
սամբ կը գահաւորէր թիւրքերի
ատելութեան զգացումը, մասամբ է-
կը ծառայէր իրենց քաղաքական
նպատակին ծառայեցնելու Հայերը
Խիտ գրաքննութեան հետեանքով
Հայկական տառուգանքների լիակա-
տար պատմութիւնը գեւ չէ հասած
Եւրոպա. սակայն անանց դէմ ուղ-
ղուած երեք զլլատար միջոցներն
եղած են ասանք, ալլ լին առաջնոր-
դողների ամբողջական ձեռքբաշար

Թիւններ՝ իբրեւ պատանդ, բազմաթիւ ջարդեր, ամենից գէշը՝ ընդարձակ շրջանների բնակիչների տեղափոխութիւնը։

Խմբագրականը կը շարունակէ սանձամբ ոճով նկարագրել հայա-ծանքների մանրամասները՝ տեղափոխութեան, տառապանքների, նիւթական կորստանքների վերաբերեալ, Դաշնակիցներին թիւրք կառավարութեան բրտած ուղղարարութեան ակնարկելէ ետք, կը շարունակէ։

Երբ վերջնապէս պատերազմը և Դաշնակիցները սանձեն թիւրքիս, յին, անտէք այն ժամանակ կարող են հարկադրել իրենց յայտարարած պատիժը. բայց մինչև այդ, ջարդերը կարող են շարունակուիլ աւելի սաստիկ չափերով։ Այժմ միմիայն թիւրքի Դաշնակիցները և չէզոք պետութիւնները կարող են ճնշում գործ գնել թիւրք կառավարութեան վրայ։ Հայերի գէտ ալմամ գործուած ոճրի ամենազարմա գիծերէ մէկն է գերմանացի սպանների և պաշտօնեաների աչք փակելը։ Չէ կարելի առ ալմամ խօսել գերման կառավարութեան պատասխանատուութեան մասին. բայց նա կարող է թիւրքիսին տալ անհրաժեշտ մի լուսագոյն ընթացքի։ Եթէ Գերմանիա ի գործ չգնէ իր ազդեցութիւնը այդ նպատակին համար, նա կը լինի մասնակից թիւրքական ոճրին։ Ճիշդ է որ հայկական հարցի պատմութեան մէջ Գերմանիան միշտ գոհացած է նախաձեռնութիւնը արիւնքներն թաղով, բայց այժմ նա կարող է ստանձնել ջարդերի պատասխանատուութիւնը, զորս գաղափարներու համար ինք միայն ունի իշխանութիւն։ Այս հարցի պատասխանը կախում ունի գուշէ չէզոք երկիրների և մասնաւորապէս Միացեալ Նահանգաց հանրային կարծիքէն։ Պոլսի ամերիկեան դեսպան պ. Մորկընթաու եւանդով աշխատել է օսմանեան կառավարութիւնը խելի բերել և ոչ ոք կարող է աւելին ընել. բայց այժմ որ ճանապարհը կանցնի Պէրլինով, պատեհութիւն կայ ամերիկեան կառավարութեան — կամ գէթ ամերիկեան ժողովրդին համար՝ փորձելու ամէն ջանք։

Գերման-Ամերիկացիներ շատ կը ճգնին ցուցնելու իրենց հաւատարմութիւնը գէպի իրենց մայր-հայրենիք և գէպի մարդկութիւնը։ Իրենց անկեղծութեան ինչ աւելի լուս ազդեցող կարող էին տալ քան պնդելով որ գերման կառավարութիւնը ի գործ գնէ իր ազդեցութիւնը՝ գաղափարներու համար հայ կական ջարդեր և հալածանքները։ Միմիայն հանրային կարծիքն է որ կարող է յառաջացնել այդպիսի մի արդիւնք և ոչ մի կարծիք չունի ա-

ւելի կշիռ գերման կառավարութեան համար քան Գերման-Ամերիկացիներու կարծիքը։

Ա. Մ.

(Շարունակելի)

ՎԵՑ ՕՐ

1

Գետաշառու ջրերն ծայրին մենք հանդիպեցինք երկու երիտասարդ արձակցի-ներ, որոնք վանից էին վերադառնում։ Նրանք քայլած էին ծանր և անփութ կործնու գուրս էին եկել ման գալու։

— Բարեւ ձեզ, — ասացի ես և ձիւ կանգնեցի։

— Առտու՞մը բարին, — պատասխանեցին նրանք նոյնպէս կանգնելով։

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ չկայ վանում, — հարցրի ես։

— Վախ, սկի բան չկայ, մենակ էսօր կէսօրին դուրս կանչել տւին, որ ամեն մարդ քաշի։ Մենք էլ շատ եկանք, որ էրթանք գեղ իմաց տանք և մեր զիւթ թողարուք տեսնենք։

Այս բանով, ես էլ սիւնուս, ի՞նչ բանի համար չհարցրի. ամեն բան պարզ էր. մենք գտնուած էինք պատերազմական գործողութիւնների վայրը, որտեղ մարդս իւրաքանչիւր վայրկեան նորանոր անակընդունելի է հանդիպում, նորանոր փոփոխութիւնների է ենթարկւում։

Արձակեցիները, որքան այս լուրը ստան և անտարբերութեամբ արտայայտեցին, նոյնքան և աւելին ես ստան և անտարբեր ընդունեցի, բայց այդպէս չէր իմ վանցի ընկերը. նա խելոյն սլափախեց, նրա սրտին գէտքը մոռցեց և նրա ձանձրանալու շափ շատախօսութիւնը խելոյն կ'ընտուս։

Խեղճ մարդը այնքան ընկճեց, այնքան փոխեց այդ լուրն առնելուց յետոյ, որ ես խղճայի նրան և ձեռք մտնեցի իմ ընդուն հարցերի։

— Ինչու ես մտածում, ի՞նչ պատահեց, տղամարդ եղիր, ամօթ է, այդպէս չուս չեն ընկճել։

Կոչապատասխանեց ինձ, միայն տխուր հայեացքով նայեց գէտքին և զուտը շարժելով՝ ասաց։

— Ինչու չէ, մէկ հոգի ես, անվախ և համարձակ կըլլամ, բայց դուք իմ գրու-թեան մէջ ալ մտէք. երկու քոյրերս տի-ֆով հիւանդ են, կինս հիւանդ է, մայրս հիւանդ է. այդ ամենից յետոյ, ունեմ երկու փոքրիկ երեխաներ. դէ՛ արի՛ ու դրանց ազատիր. ի՞նչպէս ազատեմ, ոչ անասուններ ունեմ, ոչ սայլ ունեմ, ոչ ձիեր ունեմ. մէկ ամբողջ հիւանդ և բազմաթիւ ընտանիքի համար միայն այս ձին է, իսկ սրանով ի՞նչ կրնամ ընել։

— Բուռնաճառելու իրաւունք չունես, — ասացի ես աւելի խիստ և անխնայ ամուլ, — ձեր ընտանիքը բացառութիւն չէ կազմում, վանեցիների կէս մասը այդ գրութեան մէջ է. եթէ նրանք մի ելք կը գտնեն այդ անկանքի գրութիւնից ազատ-ւելու համար՝ դուք էլ դրանցից մէկը կը լինէք, մի յառաջատու։

Իմ խօսքերը ոչ մի ազդեցութիւն չա-րին վանցի ուղեկցիս վրայ, նա նորից լուս էր և մտախոհ. ես էլ լռեցի և խոր-հրդաւորութիւնը կատարեալ եղաւ։ Մենք նոյն ընթացքով գնում էինք. երկուսիս տրամադրութիւնն էլ փոխել էր, երկուսս էլ խորատուգիւն էինք մարերի մէջ։ Կոչ մտածում էր իր ընտանիքի մասին, իսկ ես պատկերացնում էի Վաղարշապատի հսկայական գաղթը իր քաղաքական բոլոր կողմերով։

Այս տխուր վայրկեանները շատ չվայն-լեցինք իրար հետ։ Կրթ երեւացին Եւս-

Յազիի այգիները, ես ձիւ քշեցի և հաս-նելով ընկերոջս ասացի։

— Ես այստեղ ձեզանից պիտի բաժանու-ւեմ, որովհետեւ մի փոքրիկ յանձնարա-րութիւնով ուզում եմ Եւս-Յազի գնալ։

— Գնացէ՛ք, — ասաց վանեցին և ձին քշելով՝ մենք բաժանեցինք իրարից։

Հենց որ ինձանից բաժանեցի՝ սկսեց մարակել ձին և քշել. ես վերջին անգամ նրան մի քանի միթարական խօսքեր ասացի, բայց չկարողացայ իմանալ լռեց թէ ոչ։

Եւս Բաղրի հանապարհին ես հանդի-պեցի աւերակցի մի խումբ սայլապանե-րի, որոնք սրախ էլ-էլ անելով՝ քշում էին Եւս-Յազի և գնում Եւս Բաղի։

Ես բարեկեցի նրանց և ուղեցի իմա-նալ, թէ որեւէ բան գիտե՛ն արդեօք, թէ բանից բխարար են։ Միամիտները ոչինչ չգիտէին, իսկ ես նրանց ոչինչ չասացի, որովհետեւ դեռ ինձ անհաւատալի էր թւում այդ բոլորը ու ես աշխատում էի ինձ համոզել, որ արձակեցիները սիւսեն հաս-կացել մուսեփի կանչի իմաստը։

Մտնելով Եւս Բաղի, գիւղացիներին գտայ բոլորովին անխառն գրութեան մէջ. գիւղացիների մեծ մասը ինչ-տա՛ծ ճամբի վրայ խառում, վիճում և բղաւում էին։ Ես զորմանքով ձիս քշեցի ուղիղ գէպի այդ խումբ մարդիկ և կան-չելով տեղական օստիկանին վերցրի ինձ հետ. նրանից տեղեկացայ ամեն բան։ Պարզեց, որ շահաւորները մաս լինելով քաղաքին, շատ են լսել գաղթելու լուրը և ամեն մէկը իր պատրաստութիւնը տեսել, սպասում է մութն ընկնելուն, որ ճամբայ ելնէ, զով, լուսնեակի դիշերով։

Ոստիկանն ինձ տանելով իրենց այգին հիւրասիրեց. փաթը-ինչ հանգրստացայ, ձիս էլ հանգստացաւ և կերուս ու ես ճամ-բայ եկայ քաղաք գնալու։ Եւս-Յազին, որ վանի կախէթիւն է, գտնուած է քաղա-քից քառորդ ժամ հեռավորութեան վրայ։ Արեւը վանի լճի վիայ էր, երբ ես Եւս-Յազիից ճամբայ եկայ։

Մայր մտնող արեւի ճառագայթները խախտում էին վանի լճի վրայ, տաթը կա-րեւէ էր և ծովից փչում էր մի զով և դիւրեկան քամի։

Երբ անցնում էի Արտիի կոչուած տաճ-կական թաղից, որ հոյս ճարակ էր դար-ձել, երբ փրտալիներն ու աւերակները ա-մայութիւն և դատարկութիւն էին արտա-յայտում և երբ ձիս զորմանքով ու իր միշտ կախած իշանման ականջները սրած անցնում էր այդ լճու ու մուծ, ամայի փո-ղոցներով՝ ես մի զարգանք զգացի... Ինձ թաց, որ ես մեռել եմ տեսնում... և իս-կայէս, ես անցնում էի մեռած քաղաքի միջով...

II

Խաչ-փողոցը, որ կարելի է ասել վանի սիրտն է, դատարկութեան էր մասնաւոր, երկար նայեցի գէս ու գէն, երկար դիտե-ցի այս ու այն կողմը, բայց մարդու երես չտեսայ։ Խաչ-փողոցը փակւած էին, հրա-պարակի վրայ կանգնած, հանգստացող դատարկ կառքերը չկային, մի բան որ խաղաղ ժամանակ չէր կարող պատահել. Խաչ փողոցի վրայ անպակաս պիտի լի-նէին սայլերն ու կառքերը. ո՛րք էին նը-րանք։

Ես Խաչ փողոցի ճամբան բռնեցի և ու-ղեւորեցի գէպի հայկական կառավարու-թեան շէնքը, որ գտնուած է միւսեայ փո-ղոցի վրայ։

Այստեղ չէր կարող մարդ չլինել, այն-տեղ չէր կարող Խաչ փողոցի վիճակին են-թարկել։

Ես շփախեցի Խաչ-փողոցից որքան բարձրանում էի, այնքան շուտ-շուտ էի մարդկանց հանգրիւում, որոնք երբեք էլ

անհոգ և անզոյ չէին ինչպէս առաջ։ Այժմ ամենածոյն անգամ մի, կտրիճ էր դառել. անգործութիւնն ու պարագու-թիւնը, որ տանկահայութեան ընդհանրա-պէս և վանեցիների մասնաւորապէս խոտ-ցած բնաւորութեան մէկ մասն են կաղ-մում, այդ պահուն չքացել էին։

Ես զորմանքով տեղաւաճեա եղայ, թէ ինչպէս շարչի վանեցին. ամենայն առա-տաճեալութեամբ բաց էր արել իր կրօնակի դուռը և շրիաբար ցրում էր սրան-նրան խառնութի մէջ եղած թէ թանկագին և թէ էտանագին մթերքներն ու ապրանքները. այլ ևս նրա աչքին չէին դալիս այդ բոլո-րը, որովհետեւ նա գիտէր, որ մի քանի ժամ յետոյ թողնելու է ամեն բան, և կրօնակը և նրա մէջ եղած մթերքները և իր տա-նը, որի մէջ ծնւել էր, և իր պաղատու աչքին, որի մէջ անց էր կացրել իր ման-կութեան և պատանեկութեան սրախ և տխուր օրերը, և վերջապէս վանեցին հաշտ-ւել էր այն մտքին հետ, որ թողնելու է իր հայրենի քաղաքը, որի համար կուել էր ամբողջ մի ամիս։ Այս բոլորի հետ նա հաշտւել էր կէս օրում. այդպէս անյղութ է պատերազմի արձակած վիճակը. ո՛վ կա-րող է փոխել նրան, եթէ ոչ ինքը պատե-րաւը։

Հայկական կառավարական շէնքի առաջ խառնած էին տղամարդիկ և խօսում էին. ահադին դժարութեամբ ես պատուցի բազմութիւնը և անցայ Խաչուղ տղամար-դիկ կուտնեքն էին, որոնք կանգնել էին շէնքի տուփ ու գէնք էին պահանջում ինք-նապաշտպանութեան համար։

Ինձ ամենից շատ զարմացնում էր մի հանգամանք, որ ամեն մի երիտասարդ ու-րախ էր և անհոգ. կարծես այդ վառվառն տղամարդիկ պատրաստուած էին ուխտի գնալու, միայն ընկած-կանգնած, կենքի մէջ երկամ տղամարդիկ գիտէին, թէ ինչ անել է և ինչե՛ր է կապած ընդհանուր գաղթի հետ և հենց դրա համար էլ նը-րանք լուս, տխուր և մտահոգ էին, նման այն պարտիզանի, որ ատրիների ընթաց-քում տնկում, խնամում և հոգում է, ան-համբեր սպասելով տարիների աշխատանքը վայելելու և ահա մի օրում տարերբը գա-լիս է և ամեն ինչ տակն ու վրայ անում։ Ահա՛ ճիշտ այդ պատկերն է որ ներկայաց-նում։ Վանի ընդհանուր գաղթը Արեւ մայր մտու և մութը կոխեց. քաղաքի փողոցնե-րը՝ խառնար պատերուն պէս՝ ճրագներ չլի-նելու պատճառով՝ սարսափելի տեսք են ընդունում. մթութեան և խառնորի մէջ քայլում, բայց ձայնը լուս ես, միակ բա-նը, որ կենդանութիւն է տալիս քաղաքի մեռած և աղմուկովի մէջ թաղւած փո-ղոցներին՝ դա փողոցների ալ և ձախ կող-մից հոսող առականներն են, որոնք խախ-լալով հոսում են վանի համարեա բոլոր փողոցներում։

Այդ օրը վան արտասովոր երեկոյ էր ապրում, փողոցներում երթեկեկութիւնն անպակաս էր. փողովաբար իր պտրտա-տութիւնները ցերեկը տեսել էր ու ան-համբերութեամբ սպասում էր լուսնակի երևնալուն, որ զով գիշերով ճամբայ ընկնի։

Լուսինը կամաց-կամաց բարձրանում էր հորիզոնի վրայ և կարծես ուզում էր ասել. «Արդէն ժամանակ է դաղթելու, ամենա-փոքր յապաղում վաճառի հետ է կապած ու եւ ժողովուրդը լուս էր այդ բոլորը և կատարում։

Ամբողջ օրը թափառել էի. յոգնած և խորաւոր գնացի սենեակս, ուղում էի փոքր հանգրտանալ... դեռ չէի նստել, ներս մտաւ տանտէրս և բարեկեղծեց։

— Հէ՛, ի՞նչ կայ, Կարապետ աղա, դուք էլ է՞ք պատրաստուել, հարցրի ես, ինձ բարբոթում սրախ և անհոգ ցոյց տալով։

— Ի՞նչ խօսք կրնայ բլալ, մենք ալ պատրաստուած ենք. Ստաւած սարկերաբի տանը քանդի, որ մեզ ալ այս օրին չհա-ցնէր, անայ Կարապետ աղան մի խոր

Հասարակական կրթության հարցը
հարցը հարց է, որովհետև մասին
վերջինս մեր խոսակցությունը, կարող
պետ աղան կանգնեց. մի քանի ասում
և ցած ձայնով ասաց.

— Մենք այս գիշեր կերթանք, դու
դեռ կը մնաս. երբ դու ալ երթալու
լաս, այդ գիշեր և փողոցի զոնեքը
ամբար փողի և բանալիները
նկար. ահա քեզ բանալիներ,
ասաց կարողանա աղան և
հեռացաւ:

— Կարողանա աղա, Կարողանա
աղա, կանգնեցի ես, որովհետեւ
նախ քան քան քան քան քան
դու աղան և բանալիները
միանգամայն աւել-
որդ են:

— Ձանք, կայրեն, թող այրեն,
այդ ի-
րենց գիտնալիք բանն է, միայն
դու այն-
պէս ըրէ ինչպէս որ ըսի. «Պէտէ
այն խորհէ է, մէկ էլ էն տեսար,
կէս ճամբից
մեզ ետ դարձուցին, ըսելով,
թէ ալ նա-
հանջ չենք ընել. այն ժամանակ
ի՞նչ պիտի ընենք:

Այս խոսակցութիւնը Կարողանա
աղան խոս-
քերի ասումը՝ գիտնալիք բանն է,
նախ քան քան քան քան քան
դու աղան և բանալիները
միանգամայն աւել-
որդ են:

— Ինչ կայ, էդ ի՞նչ է, Կարողանա
աղա, ասացի ես զարմանքով:

— Քեզինք բանալիներ չենք,
եւ քիչ
մը երկար մտաւոր տունը
վառելու մա-
տին, պատասխանեց Կարողանա
աղան. դու
չիտակ կրես, պէտք է տունը
վառել, ապա
երթալ, վառել գիշերը
կուգան և այս
գիշերիկ սենեակներ, այս
մաքուր անկո-
ղիներ և տանն
հազար ու մի բարիքներ
կը վառելն ու կը
ծխալն մեզ վրայ. խոր-
հանքիմ ձեռքով
վառել, բայց նորէն
զրդ-
կացի, վառել գիշերը
չի գնար այդպիսի
բան մը ընելու. ուստի
քերի այս քարիկը
աման և այս լուցիկն,
որ տամ քեզ, որ
տուն այրեն տունս,
երբ հեռանալու
կըլ-
լաս:

Այս ասելով, Կարողանա
աղան բանեց
ձեռքս, սեղմեց և վերջին
«Մաք բարե»
ասաց ու դուռը
կամաց ծածկելով
հեռացաւ:

Այս դարձեալ ձգեցի
մահալարի վրայ
և աշխատեցի փոքր
ինչ քանակ:

Ամբողջ գիշերը
համ ընդ համ
հրացա-
նաճգութիւն էր
լուսւոյ և խառն
ի խառն
ու կցկտուր
խոսակցութիւններ:

Քաղաքը կորցրել էր
իր ամբողջական
խողով ու հանգիստ
կեանքը, որովհետեւ
պատրաստուած էր
մեռելու:

Ո.

(Հորիզոն)

ՀԱՅ ՓԱՍՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎԻԿԱԿԸ

Մասկուտի հայկական կամիտէն
փոխտնակներին համար յատկա-
ցուցեր է 20.000 ռուբլի, որոնք
դր-
ներու համար 10.000 ռուբլի
և իր գիր
գտնուող իր խմբին
յանձնարարներ է
կերակրել 20.000 հոգի:

— Տ. Լեւոն Մանթաշեանը
տաճ-
կահայ փոխտնակներին համար
նուիրել է 25.000 ռուբլի:

— Միայն իմիտման համար են
50.000 է աւելի փոխտնակներ
և հոսանքը
դեռ չէ գաղթած. շատեր
կը մեռնին
անթոթութենէ և հիւան-
գութենէ:

— Իր գիրքէն 6/19 օգոստոսին
հե-
ռագրած են թիւիլիսի «Հարիզան»-ին.
«Փոխտնակները շարունակում
են դալ. ամէնքը
ցնցատիներն
մէջ

են, քաղցած, կիսակենդան. Օգոստո-
սիան գործը շատ է կաղում. մեծ
պակասութիւն կայ
սրտացաւ աչ-
խատաւորներին.
մահացողներին տու-
կտը մեծ է. Ռացակայում է
բժշկ-
կական լուրջ օգնութիւնը.
Փախու-
տականներ ենթակայ են
մութ անձ-
նաորութիւնների կողմից
շահա-
գործման. Հացի պակասութիւն
կայ:

Այս օրերս Արամը
տղամարդ բը-
նակութեան հետ
վերադառնում է
վան, որը
գրաւուած է մեր
զօրքե-
րով. Պահանջում է
անդադար օգ-
նութիւն՝
փոխտնակներին վերա-
դարձնելու համար
աւելում երկիրը.
Ծառ Արազկերտցիներ
վերադարձել
են:

— Վանի նահանգապետ
Արամը
ինքն ալ
հրատարակել է
հետեւեալ
ձանուցումը.

«Վանի վերադարձի հայութեան.

Վանը վերադարձած
ըլլալով, ինչ-
ւորական իշխանութեան
կողմէն
թողադրուած է
միայն
տղամարդկանց
դառնալու:

Ես քանի մը
օրէն կը
մեկնիմ
զէնքի ու
աշխատանքի
ընդունակ
տարրերու հետ:

Յանկալի է, որ
ընտանիքները
տեղաւորելէ վերջ,
և մանաւանդ ըն-
տանեկան հոգա-
չունեցողները շատ-
պեն միանալու
ինձ և կամ
ինձմէ
վերջ
ուղղակի
մեկնին
վան:

Վկայական և
այլ գիւրութիւններ
լը
տուրին
իզգիւր:

Վանի նահանգապետ
Ա. Ր. Մ. Ս.

— Եփրատի
ափերին վրայ մի
լինաւոր
փութերով
ցորեն և գարի
հատուցած է
բայց
գործող ձեռքե-
րի պակասէն
կը մնան
աւանց
հըն-
ձուելու. Այլ
մասին
մէջ
գործող
աւել
գործերի
հրամանատարը
ան.
հրաժեշտ
համարած է
որ
Արազկեր-
տի և
Վանի
գաղթականներին
վե-
րադարձը
շտապեցնեն:

ԱՆԳՐԱՆԻԿԸ ԹԻՖԼԻՍԻ ՄԷՋ

Հայ կամաւորների առաջին
բանակի հր-
ամանատար
Արամիկը
թիւիլիսի
գաղթած
լինելով,
օգոստոս 13/26-ին
հրաւիրուած է
թիւիլիսի
Ժողովարանը
ուր
խանդավառ
պատիւներով
ընդունուած,
ամէնքի
նետաքրքրութեան
աւարկան
դարձած է.
Ի պատիւ
Արամիկին
Ժողովարանի
ա-
ւագների
խորհուրդը
500 ռուբլի
նուիր-
ած է
անոր,
նայ
կամաւորներին
համար:
Արամիկը
կարգադրած է
յանձնել
այդ
դրամը - Ազգ-
կիւրծին:

ՏԵՂԱԿԱՆ

Անցած տարի
Մարտի մէջ
կա-
տարուած
յաղթական
ճակատամար-
տի
որով
յետ
մղուեցաւ
Փարիզի
վը-
րայ
արշաւող
գերմանական
զորաբա-
նակը
շարաշար
յաղթելով,
յիշա-
տակը
տօնելու
համար
ցոյց
մը
կա-
տարուեցաւ
կիրակի
օր
(սեպտ. 12),
ինչպէս
որի
տեղեր
նայպէս
և
Մարտի մէջ,
Հակադերման
կապակ-
ցութեան
(Ligue antibelliste)
նա-
խաձեռնութեամբ:

Այդ հանգիստը
ցոյցին՝ որին
մասնակցած էին
բազմաթիւ
Ֆրան-
սական
ընկերութիւններ,
սէնտիգա-
ներ և
այլն,
տեղիս
Հայ
գաղութն
ալ
մասնակցեցաւ.
Ասոր
նախաձեռնու-
թիւնն
ունեցաւ
նորակազմ
Մար-
տի մէջ
Հայ
Երիտասարդաց
Միու-
թիւնը
որ
յաջողեցաւ
3.4 օրի
մէջ
պատրաստութիւնները
տեսնելի
կող-
մակերպել
հանդէսը
այնպիսի
փայե-
լուչ
կերպով
որ
պատուաբեր
եղաւ
թէ՝
իրենց
ընկերութեան
և
թէ՝
Հայ
անունին:

Այս օրերս
դաւանութիւննե-
րի
պատկանող
եկեղեցիներին
մէջ,
նայպէս
և
մեր
Հայաստանեայց
մա-
տուրն
մէջ
(rue St-Jacques, 96),
յաւա-
կապէս
պատարագ
մատուցուեցաւ
նայն
առաւօտ
և
բարեւազթութիւն-
ներ
եղան
Քառակ
Համաձայնու-
թեան
տէրութիւնների
յաղթութեան
և
թիւրքահայաստանի
աղաւաթութեան
համար.
Պատարագի
աւարտումէն
յետոյ,
«Հայ
Երիտասարդաց
Միու-
թեան»
կազմած
թափօրը
ճանաչ-
ելաւ
մատուռէն
զէպի
Գուր
Բիւր
Բիւր
ճառուղին
ուր
ցոյցին
մա-
նակցող
բոլոր
ընկերութիւններն
ու
խմբակցութիւնները
պէտք
էր
հա-
ւաքուէին
իրենց
անունով
նշանակ-
ւած
տեղերը,
ամէնքը
միատեղ
թա-
փօր
մը
կազմած
անկէ
ճանաչ
ել-
նելու
համար.
Հայ
թափօրին
առջնէն
պարգուած
էին
հայկական
գոյներով
կարմիր,
կանաչ
և
կապոյտ
(մատաքետայ
գոյնի)
գրչակ
մը
Union de la Jeu-
nesse Arménienne de Marseille -
Հայ
Երիտասարդաց
Միութիւն
Մարտի վեր-
տառութեամբ,
Ֆրանսական
և
գալ-
նակից
տէրութիւնների
գրչակների,
ինչպէս
և
նորահիւս
թանկագին
պը-
տակմը
L'Union de la Jeunesse Arménien-
ne de Marseille aux Glorieux Vainqueurs
de la Marne. 12 septembre 1915 վեր-
տառութեամբ,
թափօրին
կը
մա-
նակցէին,
ընկերութեան
անդամներ
րէն
գտտ,
տեղիս
Հայ
գաղութի
ընդ-
հանուր
Ժողովի
գիւանը
(առնանապետ
Տ. Մ. Թէքէեան
և
առնանապետ
Տ. Վ. Վահանի),
Հոգաբարձութեան
ան-
դամների
մեծամասնութիւնը
առե-
նապետ
Տ. Յ. Սահաթեան
և
խոր-
հրդական
Տ. Չէլէեան) և
գաղութի
անդամներէն
շատերս
Ֆրանսական
պատերազմին
մասնակցող
3 Հայ
զօր-
քեր
որոնք
նայն
օր
Մարտի մէջ
կը
դր-
նալէն
թողադրութեամբ,
նայպէս
և
գիտակցանքի
շարքին
մէջ
էին
մէկ
կարգի
վրայ
փողոցները
ահա-
գին
բազմութիւն
լցուած
էր
երկու
կողմի
մայթերին
(trottoir) վրայ.
ա-
նաք
երբ
կը
տեսնէին
La Jeunesse
Arménienne
վերտառութեամբ
գրչա-
կը,
ce sont les Arméniens
ըսելով
իրա-
րու
ցոյց
կուտային
և
համակրական
տեղեկութիւններ
իրարու
կը
հարգ-
դէին
Հայերին
նկատուած
իրենց
ըմ-
բռնումին
համեմատ,
nos petits alliés
կոչելով
զանանք.
Պաշտօնական
կար-
գադրութեան
համեմատ
ըսել
ցոյց
մը
միայն
պիտի
լինէր
և
այդպէս
ալ
եղաւ.
թափօրը
կեղանակաւ
գլխա-

ւոր
փողոցներէն
լուիկ
անցնելով
գնաց
Ալէ
տը
Մէլան
ճառուղի
ճայրը
գտնուող
և
1870-ի
պատերազմին
մէջ
ինկած
Պուշտիւ-
Ռանցի
զօրքերի
յի-
շատակը
նուիրագործող
արձանին
(Monument des Mobiles) առջի
կանգ-
առաւ
գլխաբաց,
ուր
արձանին
տու-
րտը
գտնուող
վանդակագրուած
մար-
գին
վրայ
գեղեցիկեցան
նախարար-
ւած
բոլոր
փուլերն
ու
պատկերը
որոնց
շարքին
մէջ
Հայ
Երիտասար-
դաց
Միութեան
պատկը
տեղեկե-
կանքուն
կեցած
իր
գեղեցիկութեամբ
կը
հրապուրէ
դեռ
գիտող
աչքերը.
Ոչ
մի
ճառախոսութիւն,
ոչ
մի
աղ-
մրկալի
ցոյց
եղաւ,
ամէն
ինչ
լու-
թեամբ
և
հանդարտութեամբ
անցաւ
պաշտօնական
կարգադրութեան
հա-
մաձայն.
ինչպէս
ամբողջ
հանդիսա-
կանները,
Հայ
գաղութի
անդամներն
ալ
այդտեղ
իրարմէ
բաժնուեցան,
սեղմելով
Հայ
Երիտասարդաց
Միու-
թեան
վարչութեան
առնանապետ
Տ. Արշակ
Թորոսեանի
ձեռքը
և
անոր
միջոցով
իրենց
նորհակալութիւններ
ուղղելով
նայն
Միութեան:

Այս պատկառաղիցիկ
հանդէսի
աւարտումէն
յետոյ,
Հակադերման
կապակցութեան
առնանապետ
Տ. Ռազ
Պարլապէ
հիացան
և
վատահու-
թեան
ուղերձ
մը
հետադիւր
Մար-
տիցիներին
կողմէն
պատրաստուած
Ժաֆ-
րին:

Ֆրանսական բանակի
Հայ
կազմա-
ւոր
զօրքերէն
Տ. Բարսեղ
Թիւրքեան
որ
ինչպէս
յայտնի
է,
պատերազմին
մէջ
քաջարար
իր
ստացած
վերքե-
րէն
բուժուելու
համար
գիտնորական
հիւանդանոցներին
մէջ
կը
գարման-
ւէր
ժամանակէ
մը
ի
վեր,
բժշկուած
է
այժմ
և
իր
ազաքնութեան
միջո-
ցին
մէկ
ամիս
Մարտի
անցունելու
թողադրութիւն
ստացած
լինելով
ե-
կած
է
այտեղ.
կիրակի
օր
Հայերի
թափօրին
մասնակցող
3 Հայ
կամա-
ւոր
զօրքերէ
մին
ինք
էր:

Մենք
որակութիւնն
ունեցանք
ընդունելու
իր
այցելութիւնը
խըմ-
բաղրութեամբ
գրաւորեալ
և
զինք
տեսնելու
կայտառ
և
զուարթ
վիճակի
մէջ,
պատերազմի
դաշտը
վերադառ-
նալու
և
ազատութեան
ու
քաղաքա-
կրթութեան
դատին
համար
յոժա-
րակամ
դարձեալ
կուռելու
փառ
ոգե-
ւորութեամբ
Տ. Յ. Գրիգորեան
ոչ
միայն
զէնք
շարքել,
այլ
և
գրիչ
շար-
մել
գիտէ
և
իր
գրածներ
Արմէնիաի
մէջ
մեծ
հաճութով
կարդացուելով
մեր
ընթերցողներէ.
իրենց
ձանձօք
եղած
է
արդէն
իսկ
մենք
հաճոյքն
ունե-
ցանք
տեսնելու
նաև
որ
Տ. Յ. Գրի-
գորեանի
ձեռքերը
զէնք
և
գրիչ
շար-
մելէ
զատ՝
ձեռարուեալ
համար
հիա-
նալի
յաջողակութիւններ
ալ
կըր-
նան
ցոյց
տալ.
ազաւազայրին
մէջ
իր
հանգիստի
պարագ
միջոցներ
շի-
նաձեռներէն
ժամացոյցի
ձարահիւս
չլիթայ
մը
ստոր
ապացոյցներէ
մինէ
որ
նուիրեց
Արմէնիաի
խմբակը,
որը
նորէն,
յիշատակի
համար:

3 սեպտեմբեր

Ինչպէս գրած էի, օգոստ. 24ի իրիկունը խրամաւանները գնացինք, նոր տեղ մը, Ս. գիւղի (1) առաջինը: Շատ աւերակներ տեսած էի բայց այս գիւղի կերպարանքը սարսուռ կազդէր. երկու կողմէ.....

Այս տղեր գրած միջոցիս գերմանական 105 մը կիլոյալ մեղնէ 10 մէգր հետ ուրով կընդմիջուի նաւակաւ կը կանգնինք: ճիշդ ու ճիշդ գլխաւոր բժիշկի (Médecin-chef) տեսնակին առատաւոր ծակեր ու ներս ինկեր է. սիքլիսդին հետ երկուքն իս կը վազենք սենեակը. աներեւակայելի տակնուլրայութիւն մը. տախտակները վրած, պատերը վրած, անկողին, սեղան կտրտած, ամէն բան մշուր մշուր փշտակներ թակէն դուրս կընէ բժիշկը հոգով թաթախած բայց բոլորովին անվրամեղ, կարծես հրաշքով մը: Ռուսներ ինկեր էր սենեակին մէջ ուր կը քնանար բժիշկը և պայթեր էր սենեակին մէջտեղ: Հազիւ կուրսանանք այս բախտաւոր ելքին վրայ, նոր գլխով մը կը հասնանք թէ մեր տեղը իրենց նպատակ ընտրած են և պիտի «յրեն» (arroser) մեզ. ամէն մարդ կը մոնէ պատարասած ապատանները և կը սպասենք որ փոթորկը անցնի: Նորէն քանի մը հտտ կիլոյան. մեր բռնաբարքը ծառեր կը կտրտին. ձի մը կը սպաննուի, երկու զինուորներ թիթի կը վիրաւորուին և կը վերջանայ: Զորամանալի բան մը. բժշկի սենեակին մէջ սնտակ և այլն կտրտած էին, իսկ իր անկողնը, հետագիտակը, ժամացոյցը անմիտ էին, թէ և հարկէ 25 սանդիմէզը հոգի տակ թողաւ. անմիջապէս փոսահատ (sapeur) զինուորները եկան cagnan փերաշինելու, որ այս գիւղի նորէն պատկի բժիշկը:

..... Մեր գիծերը գիւղէն քիչ մը անդին են և գերմանական զօրքն բաւական հետ, գրէթէ 1 1/2 քիլոմէթր: Պէտք է որ երկու զօրքն մէջտեղ գործէինք. ի հարկէ չեմ կարող ըսել ինչ կերպով և ուղղութեամբ: Միայն թէ ամէն պատրաստութիւն երկար օրերէ ի վեր տեսնուած էր. աստիճան միգրայէօզի ու թնդանթի ոյժեր պատրաստ կէցած էին աշխատաւոր զինուորներին պաշտպանելու. մեր թնդանթները երբեք երբեք կը կրակէին թշնամուն հանդիստ կեցնելու համար. բայց առատ պաշար պատրաստ էր յարձակումի մը պարագային համար: Աշխատանքը տեղեց քանի մը գիւղեր: Մեր զօրավարը, որ տակէ 15 տարի առաջ գեա զօրավար չեղած անուն հանած է, առաջնակարգ զբծերը և նոյն իսկ զօրքն ուղծ կը

(1) Թէեւ մեր Թղթակցը գիւղին անունի սկզբնատար միայն գրած է, բայց պաշտօնական զեկոյցին մէջ յիշուած է ան: ԽՄԲ.

պաշտէր բոլորովին անվրդով գընդակներին և ուսմանին մէջ:

Մեր կորուստը կարծես չէին համեմատ չէին եղաւ. 600 վիրաւոր կամ սպաննուածի պատրաստութիւն կար և հազիւ 7 սպաննուած և 30 չափ վիրաւոր եղաւ: Ասոնց տեսարանը կուռի սրտածմելի կազմէ որ չեմ ուզեր նկարագրել. արդէն մարդ չուտով կը վարժուի և մահ մը տեսնելէ 10 րոպէ յետոյ կը ծիծաղի կամ կը քնանայ:

Մեր բժիշկը շատ քաջ մարդ էր. բնական Ս. մէն տեղ կը պարտի սպաննուածի անմիջապէս թնդանթի և անձնուիրութեամբ որ ամէնքին հիացում կը պատճառէ:

Երկուքն ու կէս ամիս կը լինի որ մահուան հետ ամէնօրեայ դրոցիներ ենք այտեղ. յոտանք որ այս գրայիտ թիւնը հակակրական կը լինի մինչև վերջը և մահը չգար գրկել մեզ: Մարդու բարոյականը կամաց կամաց կը վարժուի խառնաբեր կեանքին և կարծես թէ նոր կադապորի մը մէջ կը ձուլուի:

Այս երկուքն ու կէս ամիս ամէն տակներէ և որ շատ բաներ փոխուած են. այժմ մենք յարձակողական գիւղ մը կը բռնենք այտեղ ու մեր թնդանթներն անդադար կորստան մինչդեռ գերմանականները ակարացած կերակին և թող կերպով կը պատասխանեն. մեր թնդանթների հարաւածներին:

Վաղուան յաղթութիւնը չեմ ընէ կը պատրաստուի:

..... Ուղածներին հետ զրկեցէք նաեւ ելիքարական լամբ մը և անոր հետ մէկ հտտ աւելի pile. Գիւղեր աւան անհրաժեշտ է: Երէկ գիւղեր անտանդին մէջ ժամերով ճանրաս փնտնեցի մինակ և հազիւ գտայ պատահական, մեր գաւղէն լրաբեր գիւղերի մը հանդիպած լինելով. այնպէս մութ էր որ մէկ մէզը առաջ ծառերը չէին տեսնուեր և քաղաքին տարբերակ մէջ կը թաղուէր: Բարեբախտաբար միւս զինուորը ելիքարական լամբ մ'ունէր. Գեաիւնը սուսերի ծակեր, տեղ տեղ երկավթութիւն, խրամաւաններ, առաջ պատրաստ սուսայներ և այլն..... մեր գիւղ տեղ չեմ գիտնար:

Յիւնասցի հոգ զինուոր մը

ԳԵՐՄԱՆ ԶՕՐԱՎԱՅՆՆԵՐԻ ՏԱՐԻՆԵՐ

Մարտականներ հաշիւէր 79 տարեկան, Զօն տէր Կոչ, 72. զօրապետներ Զօն Պիսիկ 71, Զօն Բէն. հաշիւէն 71, իշխան Պալիէրի 1 է. բոլոր 69, զօրապետներ Զօն Պիլով 69, Զօն Բիւք 69, Զօն Հաւղէն 69. մարտական Հէնդեպուրկ 68, զօրապետներ Վոյրս 67, Զօն Էնիկ 67 (երբեք անձնապահ չէ եղած և որ երեք զօրաւանակների կը հրամայէ), Զօն Մովթ 67. մարտական Մարքէն 66, զօրապետներ Լէնդէն 65, Պիլզէր 65, Հէնդէն 65, Սքոչ 64, Միսար

64, Կալիէ 63, Պիլով 62, Էնիկ 62, Սթրանց 62, Զօն Բէն. հաշիւ 54. զահաժառանգ Վիլթէնպէրկի. Աւպէր 50. զահաժառանգ Պալիէրի. Բոպէր 46. զահաժառանգ Բրուսի. Զրէտէրիք. Կիլով 33 տարեկան:

ՄԷԿ ՏԱՐԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԱՇՈՒԵԿՆԵՐԻ

«Նիւ Եօրք Թարկ» թերթը կը հաստատէ որ թէ Գերման խան մէկ զօրքի պատերազմէ վերջ գրաւած է Պէլիքը, առաջին փոխին և Զրանտի հիսսի. արեւելեան ամենէն հարուստ նահանգների մէկ մասը, բայց միւս կողմէ կորսնցուցած է 3 միլիոն մարդ, մօտաւորապէս իր մահով իր 100ին 5ը, իր գաղթականները խաղաղականի արշակազատ. ներքին մէջ, իր Սփիլիկանտիւրպէտութիւնները, և Գիւս. Չէուի ամբողջած նաւահանգիստը. ըսել է մօտ մէկ միլիոն հազարամէթր քառակուսի գերմանական հող և 10 միլիոն հպտակ. իր աւերակաւ մեծ նաւատորմի նաւերը կործանուած են կամ փոխած ապատանում են չէ. զօր կամ ողջային նաւահանգիստների մէջ. արտաքին վտանաւանութիւնը ջնջուած է. իր մեծ և արժէքաւոր պատերազմական նաւատորմը ընդէն իրեն կը մնան միայն ընդձովայները, մնացածը կամ ընկղմուած է կամ պահուած է վիճելի չափէն կամ Բիլի մէջ, իր ընդունակները զինուորական առաւելութիւններ ձեռք բերած չեն. կը յաշնեցնեն թշնամին բայց զինուորական կուռի մէջ իրենց ոյժը նուազ է:

Բայց Գերմանիան ենթարկուած է սովածին բարոյական շատ աւելի մեծ կորուստների. Գերմանիան և Հօհենզոլերնները յախտեցուցէն զառապարտաւած են: Այն հիացումը և յարգանքը որ իրեն համար շահած էր Գերմանիան, փոխարինուած են այժմ զղուանքով:

Պատմութեան մէջ նմանը չկայ այսպիսի միլիոններով մարդ անեցող ժողովրդի մը որի կոտորածութիւնը լրացած լինի իր բոլոր ոյժերը, սպանող իւր մէջ աւելի զօրաւոր գործնելու համար զանաք: Այնպէս Գերմանիան, ողմտութեան չենթարկուած Գերմանիան սպանողիք մ'է աշխարհի բոլոր ողջերի խաղաղութեան և ապահովութեան դէմ:

ՀԱՄԵՐԻՌԱՊԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ

Ռուսիայի Նիքոլա Բ. ցարը առաջնակաւ կեղծանք երթալով, ինք անձամբ ստանձնեց պատերազմի գերագոյն հրամանատարութիւնը, կերկրի թէ Նիքոլա ցարի այդ անձնը իրութիւնը առաջ օրքերին մեծ ոգևորութիւն պատճառեց. միւս կողմէ ալ ճափոնէն բաւական առաջ, միջերք և թնդանթներ եկած լինելով Ռուսիային, Ռուսերը որ կը նա-

հանջէին, սկսած են մեծ յաղթանակներ տանիլ մի քանի կէտերի վրայ: Սէրէթի մէջ և ալ մի քանի տեղեր Գերմանացիներ ստիպուեցան շատ մեծ կորուստներով նահանջել. բազմաթիւ սպանուածներէ զատ բազմաթիւ հազարաւոր գերիներ և առգ. մամթերք թողալով Ռուսերի ձեռքը:

Կովկասի փոխարքայ կամ Վարնայով Գաչիով իր ձեռնութեան պատճառով հրամարական տուած լինելով, ցարը կովկասի փոխարքայ և զինուորական ընդհանուր հրամանատարը. շանակեց Նիքոլա մեծ գաւառը որի ցոյց տուած առաջնակաւ հատմ. թիւնը ստորեկ երման առաջնակաւ տին վրայ՝ մեծ գաղտնիքի արժանի հանգիստցու. վարնայով Գաչիով կամը կովկասէն մեկնած ժամանակ իրեն հետ կը տանի Հայերի ջերմ համակրական և երախտագիտական զգացումները: Տարակոյս չկայ որ նոր փոխարքայ Նիքոլա մեծ գաւառն ալ նոյն հայրական փարմունքը պիտի անենայ Հայերին համար:

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

ԾԱՆՈՒ ԳԻՐԲԵՐ

Այս Լեյփտի խմբագրատան մէջ ծախու կը գտնուին ի միջի այլոց, և հետեւեալ գիրքերը, որոնց արժէքները նշանակուած են իրենց տալէս:

Մարտէյէն զօրք զրկուած նահապարհաժանքը զնդին վրայ է. ուստի հաշիւ զիրաւթեան համար կը նշանակենք թէ՛ Մարտէյի մէջ ծախուելու գինը և թէ փոստով ուրիշ քաղաք զրկուելու գինը: (Այս վերջինները փակագծի մէջ գրուածներն են): Արժէքը կանխիկ շտապած գիրք չլրկուել: Արձանագրուած (recommandé-registré) ծրարով ստանալու ուղղութիւնը պէտք է 25 սանդիմ աւելի զըրկին իւրաքանչիւր ծրարի համար որ 2 քիւն աւելի պէտք չէ կուէ:

Գեարդ-Մարտայ ԳիւՍՏՈՆԷՐԻՒԹԻՆԻ, ՄՈՒՏԲԵՆ, Ի Հ ՅՈՒ Դրէզդը Լուսնայէն առ ոյ. (Բնական ուսումնասիրութիւն), Գիւ. 1 ֆր. 25 (1.35):

Գեարդ-Մարտայ. ՈՒՐԱՐ ՏՈՒՆԱՐ Հոյ ստաւի նախ արիքերը և իրենց քաղաքականութիւնը (Բնական ուսումնասիրութիւն), 2.50 ֆր. (2.75):

Մ. Վարժապետեան, Ճիւր ԳիւՍԻԿ ՄԵՆԻԼԷ, Լուսնայէն ոյ. Գիւ. 1 ֆր. 80. Նիլէն պատուած, Տղայ Մարգարէ (Լուսնայէն), 2 ֆր. (2 ֆր. 25):

Բախուրան. Կիւրսու կղզի (Լ. Գ. 2 Խարհագրական և պատմական տեսութիւն, Լ. Հոյ գաղթականութիւն), 1 ֆր. 25 (1.35):

Haie & Belus, A National Dram. composed by M. J. Zorab. Calcutta. 1895. Գին 2.40 (2.50):

STOUFFE — ԳԵՐԵՐԻ
Մ ՓՈՓՈԿԱԿԱԼԵԱՆ
ՄԱՐՍԵԻԼԷ
Հայերէն ծախաւ: Մ. Փոքրագալեան
Le Gérant: François CARRIERE.
Marseille. — Imprimerie du Midi